ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਖਾਲਸਾ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਜੀਉਂਦਾ ਚਾਨਣ

ਲੇਖਕ: ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ (ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ)

Fairview (California) USA

ਸੋਧਿਆ ਹੋਇਆ ਸੰਸਕਰਣ

6 ਜੂਨ ਦੀ ਇਹ ਤਾਰੀਖ਼ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਗੰਭੀਰ ਅਹਿਸਾਸ, ਡੂੰਘੀ ਯਾਦ ਅਤੇ ਅਮਿਟ ਵੇਦਨਾ ਵਜੋਂ ਵਸਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਹ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ-ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੀਜੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦੀ ਉਹ ਅੰਤਰ-ਝੰਝੋੜ ਪੀੜ ਵੀ ਨਾਲ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਮਨ ਨੂੰ ਬੇਅਦਬੀ, ਵਿਛੋੜੇ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਬੇਗੁਨਾਹ ਜਾਨਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਡੂੰਘਾ ਜਖ਼ਮੀ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਹਾੜੇ ਦੇ ਦਿਨ, ਜੂਨ ਦੀ ਤਪਦੀ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ, ਅਰਦਾਸ ਅਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਲਈ ਪਹੁੰਚੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਮਰਦਾਂ, ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ—ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਆਈ ਭੁੱਖ, ਤ੍ਰਿਹ, ਡਰ ਅਤੇ ਬੇਬਸੀ ਦੀ ਕਠਿਨ ਘੜੀ—ਅੱਜ ਵੀ ਕੌਮੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾ ਦਰਦ ਜਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੱਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਅਦਬ, ਗਹਿਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਗਹਿਰੀ ਯਾਦ ਨਾਲ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਸਾ ਕੇ ਇਹ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਅਰਪਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਸੰਘਰਸ਼, ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਰਾਸਤ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਲੇਖ।

Prepared with AI assistance.

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ

ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੇ ਅਦਬ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਨੇਤਾ ਨਹੀਂ ਸਨ; ਉਹ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਸਵੈ-ਗੌਰਵ, ਆਤਮਿਕ ਅਡਿੱਗਤਾ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਾ ਮਰਯਾਦਾ, ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਪਰਿਵਾਰਕ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਰੂਹ ਇਕੱਠੀ ਝਲਕਦੀ ਹੈ।

“ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਸਵੈ-ਸਮਾਨ, ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਅਡੋਲਤਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।”

ਖਾਲਸਾ ਵਿਰਾਸਤ ਅਤੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ

ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਰਵਿਰਸ਼ ਉਸ ਖਾਲਸਾਈ ਰੂਹ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸ਼ਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ੀ। ਉਹ ਜਨਮ ਤੋਂ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰੀਸ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਿਲੱਖਣ ਮਰਤਬਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਯਾਦ ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਰੌਸ਼ਨ ਹੈ।

ਇੱਥੇ ‘ਖਾਲਸਾ ਵਿਰਾਸਤ’ ਦਾ ਅਰਥ ਕਿਸੇ ਜਾਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਆਦਰਸ਼ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ-ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਰਹਿਤ, ਸਵੈ-ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਸੇਵਾ-ਭਾਵ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਹੈ। ‘ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ’ ਨਾਮ ਵੀ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ ਸੂਚਕ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ‘ਆਹਲੂ’ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਨਾਂ ਵਜੋਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪਿਛੋਕੜ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਵਿੱਚ ਸਵੈ-ਗੌਰਵ, ਸਾਦਗੀ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਇਹ ਗੱਲ ਯਾਦ ਰੱਖਣੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਉਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਖ਼ਾਸ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਡੂੰਘੀ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੌਰ—ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਨਿਰਮਾਤਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਸਵੈ-ਗੌਰਵ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਦੁਖਦਾਈ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨਾਂ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ‘ਤੇ ਫੌਜੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੜਵਾਹਟ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚਾਈ, ਕੌਮੀ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਯਾਦ ਵਜੋਂ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਕਈ ਉੱਚੇ ਅਸੂਲਾਂ ‘ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਧਰਮ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਮਨੁੱਖੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ‘ਤੇ ਸੰਗਤ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਜੂਨ 3 ਤੋਂ ਜੂਨ 6, 1984 ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਮੇਤ 37 ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੈਨਿਕ ਘੇਰੇ ਹੇਠ ਲਿਆਉਣਾ ਅਤੇ ਹੈਲੀਕਾਪਟਰਾਂ, ਮਸ਼ੀਨਗਨਾਂ, ਟੈਂਕਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਾਰੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਾਰਵਾਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਅਤਿਅੰਤ ਗੰਭੀਰ, ਅਤਿ ਦੁਖਦਾਈ ਅਤੇ ਡੂੰਘੇ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਅਣਉਚਿਤ ਕਦਮ ਵਜੋਂ ਦਰਜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਨਰਮੀ ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਨਾਲ ਮਸਲਾ ਸੁਲਝਾਉਣ ਦੀ ਰੀਤ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੈਨਿਕ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਕੁਚਲਣਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ; ਇਹ ਸਮਾਜ, ਰਾਜ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ‘ਤੇ ਇਕ ਐਸਾ ਡੂੰਘਾ ਜਖ਼ਮ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਪੀੜ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਲਗਭਗ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਯਾਦ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਪਾਲਣਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਅਡਿੱਗ ਨੈਤਿਕ ਅਗਰਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਭੁੱਲ ਅਤੇ ਅਨਿਆਇ ਵਜੋਂ ਯਾਦ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਸੰਵੈਧਾਨਕ ਮਰਯਾਦਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਗੌਰਵ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।

ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ **6 ਜੂਨ 1868** ਨੂੰ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ, ਦਾਨੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ-ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ।

ਘਰ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸੱਚਾਈ ਅਤੇ ਬੇਖ਼ੌਫ਼ੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ **ਰਾਇ ਬਹਾਦੁਰ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ** ਇੱਕ ਸਮੱਥ ਠੇਕੇਦਾਰ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਪਤੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਸੁਵਿਧਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ, ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਸੇਵਾ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੁਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਛੱਡ ਕੇ ਜਨਤਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕਠਿਨ ਰਾਹ ਚੁਣਿਆ।

ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉੱਚੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ‘ਤੇ ਚੰਗੀ ਪਕੜ ਬਣਾਈ।

ਉਹ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਰਾਹ ਨਾ ਚੁਣਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਕੌਮ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ **ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਈ ਸਕੂਲ** ਤੋਂ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਅਤੇ **ਮਰੇ ਕਾਲਜ** ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਫਿਰ ਲਾਹੌਰ ਗਏ ਅਤੇ **1889 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਬੈਚਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਜੋਂ ਡਿਗਰੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ**। ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੱਡੀ ਉਪਲਬਧੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਉੱਚੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹਨਾਂ ਨੇ **ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਲਾਅ ਕਾਲਜ** ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਅਧੂਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਾਪਸ ਆਣਾ ਪਿਆ। ਉੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਸੰਭਾਲੀਆਂ। ਇਸ ਤਜਰਬੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਰਿਪੱਕ, ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਅਤੇ ਫ਼ੈਸਲਾ-ਕੁਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਜਨਤਕ ਜੀਵਨ ਅਚਾਨਕ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ। 1912 ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਿੱਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਇਜਲਾਸ ਦੀ ਸਵਾਗਤੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਬਣੇ। ਇਸ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ, ਵਿਵਸਥਿਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਯੋਗ ਨੌਜਵਾਨ ਅਗੂ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਉਹ ਮੰਚ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮਸਲੇ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਵੇਖੇ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਸੇਵਾ ਦੇ ਰਾਹ ‘ਤੇ ਪੱਕੇ ਕਦਮ ਰੱਖੇ।

1915 ਵਿੱਚ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਇਜਲਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਜੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਛੇ ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬੱਗੀ ‘ਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਰਸਮ ਤੋੜ ਕੇ ਪੈਦਲ ਜਾਣਾ ਚੁਣਿਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਛੋਟੀ ਲੱਗ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਬਹੁਤ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ—ਉਹ ਅਹੁਦੇ ਦੀ ਚਮਕ-ਧਮਕ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੇਵਾ, ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਅਸਲ ਆਦਰ ਨਾਲ ਨੇਤ੍ਰਿਤਵ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਇਜਲਾਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਲਈ ਜੰਗੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਕਦਮ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸੀ ਕਿ 1919 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਜ਼ਾਦ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਉਪਨਿਵੇਸ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਪ੍ਰਤੀ ਬੇਸਹਾਰਾ ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਸਵੈ-ਸਮਾਨ ਜਾਗ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸਮਾਜਕ ਮੰਚ ਦਾ ਬੋਲਣਹਾਰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅਸੂਲਾਂ ‘ਤੇ ਡਟੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਜਨ-ਨੇਤਾ ਬਣਾਇਆ। ਇਸੇ ਲਈ ਜਦੋਂ ਜਲਿਆਂਵਾਲਾ ਬਾਗ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਤਿਆਰ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ—ਇੱਕ ਐਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਜੋਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਦਗੀ, ਨਿਡਰਤਾ ਅਤੇ ਅਡਿੱਗ ਸੁਭਾਵ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਜਲਿਆਂਵਾਲਾ ਬਾਗ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਭਾਰ

1919 ਦਾ ਜਲਿਆਂਵਾਲਾ ਬਾਗ਼ ਹਤਿਆਕਾਂਡ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾਅ ਨੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵੀ ਗਹਿਰਾ ਝਟਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਸਿਰਫ਼ ਅਨਿਆਇਕ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬੇਰਹਿਮ ਵੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਿੱਖ ਅਗਵਾਈ ਹੁਣ ਕੌਮ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਅਤੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਇਸ ਮੋੜ 'ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪੰਥਕ ਕਾਰਕੁਨ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਵੀਂ ਸਿਆਸੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼-ਹਮਾਇਤੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਕੌਮਕ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੱਖਾਪਣ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਵੀ; ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇੱਕ ਨਿਡਰ ਅਤੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਜਨ-ਨੇਤਾ ਵਜੋਂ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ।

ਦਸੰਬਰ 1919 ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਦੇ ਇਜਲਾਸਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਵੀਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ, ਤਦ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਭਰੀ। ਜਲਿਆਂਵਾਲਾ ਬਾਗ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ, ਪੰਥਕ ਸਵੈ-ਸਮਾਨ ਦੀ ਲੋੜ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅੰਦੋਲਨ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਇੱਛਾ—ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਤੱਤ ਮਿਲ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵੱਲ ਲੈ ਆਏ।

ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਰਾਜਨੀਤੀ

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਲਿਆਂਵਾਲਾ ਬਾਗ਼ ਸਿਰਫ਼ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ; ਇਹ ਬਾਬਾ ਜੀ ਲਈ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮੋੜ ਬਣਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਸਿਆਸੀ ਕਾਰਵਾਈ ਵੱਲ ਧੱਕਿਆ। ਆਗਾਮੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਇਸੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪੜਾਅ ਸੀ।

ਜਲਿਆਂਵਾਲਾ ਬਾਗ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਆਵਾਜ਼ ਮਿਲੀ।

ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ 1919 ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਉਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਜਿੱਥੇ ਜਲਿਆਂਵਾਲਾ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਚੋਟ ਹਜੇ ਤਾਜ਼ਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਪੁਰਾਣੀ ਨਰਮ-ਮਿਜ਼ਾਜ ਅਗਵਾਈ ਨਾਲ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਲੀਗ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ—ਪੰਥਕ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ। 1920 ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਇਜਲਾਸ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚੋਣ ਇਸ ਲਈ ਖ਼ਾਸ ਮੰਨੀ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਫ਼-ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ, ਨਿਡਰ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼-ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਇਜਲਾਸ ਵਿੱਚ ਮੋਹਨਦਾਸ ਕਰਮਚੰਦ ਗਾਂਧੀ, ਅਲੀ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਡਾ. ਸੈਫ਼ੁੱਦੀਨ ਕਿਚਲੂ ਵਰਗੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਨੇ ਇਸ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖ ਮੰਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ, ਸਗੋਂ ਕੌਮੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਲੀਗ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਵਲੰਟੀਅਰ ਭਰਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਖੁਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪਹਿਚਾਣ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅੰਦੋਲਨ ਨਾਲ ਇੱਕ ਜੀਵੰਤ ਪੁਲ ਬਣਾਇਆ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ

1920 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਮਰਯਾਦਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਵਾਲਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਵੱਲ ਧੱਕਿਆ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੀ ਲੋੜ ਇਸ ਲਈ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ‘ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਗ਼ਲਤ ਵਰਤੋਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪਰੋਖ ਹਮਾਇਤ ਨੇ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਵਿੱਚ ਗਹਿਰੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਲਿਆਂਵਾਲਾ ਬਾਗ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਹੋਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਮਸਲੇ ਹਨ।

ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦੁੱਖਦਾਈ ਘਟਨਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਬੇਅਦਬੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਭੜਕਾਇਆ। ਸਿੱਖ ਜਥੇ, ਅਕਾਲੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਆਗੂ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕੌਮ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਸੰਗਠਿਤ ਪੱਧਰ ‘ਤੇ ਅੰਦੋਲਨ ਖੜ੍ਹਾ

ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜਥੇਬੰਦੀ, ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਲਹਿਰ ਸਿਰਫ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਮਸਲਾ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਸਗੋਂ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸਵੈ-ਸਮਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਬਣ ਗਈ।

ਇਸੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਖਾਸ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਉਭਰੀ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਜੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਮਾਰਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪੰਥ ਦੀ ਆਤਮਾ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੰਥ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਲਈ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਸੀ—ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੌਮ ਦੇ ਸਵੈ-ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ **ਕਿਰਪਾਨ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ** ਦੀ ਵੀ ਡਟ ਕੇ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਇੱਕੋ ਜੰਗ ਦੇ ਦੋ ਪੱਖ ਸਨ।

ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ — ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਜਿੱਤ

ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਬਣਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ, ਪੰਥਕ ਸਵੈ-ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਖ਼ਲ ਦੇ ਵਿਰੋਧ—ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਮਸਲੇ ਇੱਕ ਥਾਂ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ।

ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਇਸ ਲਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬਣਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਇਹ **ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤੋਸ਼ਾਖਾਨੇ** ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕਾਨੇ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਚਾਬੀਆਂ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖੀਆਂ, ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੀ ਦਖ਼ਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਸਵੈ-ਸਮਾਨ ‘ਤੇ ਚੋਟ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਇਹ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸੀ ਕਿ ਅਜੇ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ‘ਤੇ ਅਸਲ ਹਕ਼ ਹਕੂਮਤ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਅਪੀਲਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਮੋਰਚਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ, ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਜਥੇ ਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਗਏ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਜੇ ਅੱਜ ਚਾਬੀਆਂ ‘ਤੇ ਹੱਕ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਕੱਲ੍ਹ

ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵੀ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਮੋਰਚਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਫ਼ੈਸਲੇ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪੰਥਕ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਇੱਕ ਜਨ-ਅੰਦੋਲਨ ਬਣ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ 19 ਜਨਵਰੀ 1922 ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਖ਼ਿਰਕਾਰ ਚਾਬੀਆਂ ਵਾਪਸ ਕਰਣੀਆਂ ਪਈਆਂ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਇਹ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਹੰਕਾਰ ‘ਤੇ ਨੈਤਿਕ ਜਿੱਤ ਸੀ। ਇਸ ਜਿੱਤ ਨੇ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ, ਅਹਿੰਸਕ ਅਤੇ ਅਡਿੱਗ ਜਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਝੁਕਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਮੋਰਚਾ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰੇਰਕ ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ।

19 ਜਨਵਰੀ 1922

ਜਦੋਂ ਚਾਬੀਆਂ ਵਾਪਸ ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਪਲ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹੀ ਗਈ ਬਾਤ ਨੂੰ ਸੱਚ ਕਰਦਾ ਦਿਸਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ: “ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਵਾਪਸ ਆਉਣਗੀਆਂ, ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤੋਸ਼ਾਖਾਨੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਣਗੀਆਂ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹਣਗੀਆਂ।” ਜਦੋਂ ਅਖ਼ੀਰਕਾਰ ਚਾਬੀਆਂ ਵਾਪਸ ਹੋਈਆਂ, ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਦਾ ਪਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਪਲ ਸੀ। ਲੋਕ-ਸਮਝ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਚਾਬੀਆਂ ਲੈਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧਾਇਆ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾਨ ਅੱਗੇ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਚਾਬੀਆਂ ਉਸ ‘ਤੇ ਟੰਗੀਆਂ ਜਾਣ। ਇਸ ਇਸ਼ਾਰੇ ਦਾ ਅਰਥ ਗਹਿਰਾ ਸੀ—ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਕੋਈ ਹਕੂਮਤੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪੰਥ ਦੇ ਮੂਲ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਹਨ; ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਮਰ ਬੇਨਤੀ ਦੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਖਾਲਸਾਈ ਮਰਯਾਦਾ, ਸਵੈ-ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਉੱਚੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਇਹ ਪਲ ਪੰਥਕ ਗੌਰਵ ਦਾ ਅਮਰ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣ ਗਿਆ।

ਇਸ ਪਲ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਅਡਿੱਗਤਾ ਨਾਲ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਜਿੱਤ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਵੈ-ਸਮਾਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਐਲਾਨ ਬਣ ਗਿਆ।

ਮੋਹਨਦਾਸ ਕਰਮਚੰਦ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆ

ਮੋਹਨਦਾਸ ਕਰਮਚੰਦ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇਸ ਜਿੱਤ ਨੂੰ **ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਫ਼ੈਸਲਾਕੁਨ ਜਿੱਤ** ਕਿਹਾ।

ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ – ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜਿੱਤ ਸੀ।

ਜੇਲ੍ਹ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ

ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਰੀਬ ਵੀਹ ਸਾਲ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੱਟੇ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ-ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਿਰਫ਼ ਸਜ਼ਾ ਭੋਗਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅਸੂਲਾਂ ‘ਤੇ ਡਟੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਅਦਭੁਤ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਕਈ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲੰਬੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਹਰ ਵਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਰਿਹਾ—ਨਿਮਰ ਪਰ ਅਡਿੱਗ। ਜੇਲ੍ਹ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਕੈਦ ਦਾ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਇਹ ਉਹ ਮੈਦਾਨ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਜੀ ਕੇ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਅਭਿਨੰਦਨ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਵੇਰਵੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਕਠਿਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਦੁੱਖ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਸਮਾਨ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਕੀਮਤ ਵਜੋਂ ਵੇਖਦੇ ਸਨ।

ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਮਰ, ਮਰਤਬੇ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਖ਼ਾਸ ਦਰਜੇ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਆਮ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕੈਦੀ ਕਠਿਨ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲਈ ਵੱਖਰਾ ਆਰਾਮ ਕਿਵੇਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਹੀ ਭੋਜਨ, ਉਹੀ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਅਤੇ ਉਹੀ ਕਠੋਰ ਜੀਵਨ-ਰੀਤ ਅਪਣਾਈ ਜੋ ਹੋਰ ਸੇਵਾਦਾਰ ਸਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਇਹ ਨੇਤ੍ਰਿਤਵ ਦੀ ਉਹ ਜੀਵੰਤ ਮਰਯਾਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨੇਤਾ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਸਾਥੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਾਣ ਹੋਰ ਵੀ ਡੂੰਘਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਧਿਆਇ ਉਹ ਵਿਰੋਧ ਸੀ ਜੋ ਕਾਲੀ ਦਸਤਾਰ ਅਤੇ ਗਾਂਧੀ ਟੋਪੀ ‘ਤੇ ਲੱਗੀ ਪਾਬੰਦੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਉੱਠਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਵਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਮਸਲਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ; ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਸੂਲ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਜੇਲ੍ਹ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਕਾਲੀ ਦਸਤਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਗਾਂਧੀ ਟੋਪੀ ਉਤਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਵਿਰੋਧ

ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਕੱਪੜੇ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕੱਛਹਿਰਾ ਹੀ ਰੱਖਿਆ। ਅਭਿਨੰਦਨ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਲਗਭਗ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਤੱਕ ਇਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਡੇਰਾ ਗ਼ਾਜ਼ੀ ਖ਼ਾਨ ਵਰਗੇ ਕਠਿਨ ਮੌਸਮ ਵਾਲੇ ਜੇਲ੍ਹ-ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਰਹੇ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਹਰ ਤਰੀਕਾ ਅਪਣਾਇਆ—ਇਕਾਂਤ ਕੈਦ, ਵਾਧੂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ, ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਅਤੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਮਨਾਉਣ ਵਾਲੀ ਰਵਾਇਤ—ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਇੱਕੋ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਦਸਤਾਰ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਦ ਤੱਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੈਰ-ਸਿੱਖ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗਾਂਧੀ ਟੋਪੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੋਈ ਰਾਹਤ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਇਹ ਮੌਕਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਨੂੰ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ: ਉਹ ਆਪਣੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਲਈ ਚਿੰਤਤ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਿੱਜੀ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ; ਉਹ ਇਨਸਾਫ਼, ਸਾਂਝੀ ਇੱਜ਼ਤ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ-ਸਮੁਦਾਇਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਬਣ ਗਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਠਿਨ ਸਾਲਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਗੂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਨੈਤਿਕ ਹਿੰਮਤ ਦੇ ਅਦੁੱਤੀਯ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਉਹ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੂਰਤ ਬਣ ਗਏ ਜੋ ਜੋ ਕੁਝ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਉਹੀ ਜੀ ਕੇ ਵੀ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਜੇਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਦਿਵਾਰਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀਆਂ; ਉਲਟ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚੁੱਪੀ, ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਅਡਿੱਗਤਾ ਨੇ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਕਿ ਸੱਚੇ ਨੇਤਾ ਦੀ ਤਾਕਤ ਉਸਦੀ ਕੁਰਸੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਉਸਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਝੁਕੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ-ਕਹਾਣੀ ਸਿਰਫ਼ ਦਮਨ ਦੀ ਕਥਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਆਤਮ-ਬਲ ਦੀ ਗਾਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਸਖ਼ਤੀ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਹਾਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬੋਲ ਇਸ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਜੀਵੰਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਦੁੱਖ ਸਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਅਸੂਲਾਂ 'ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪੰਥਕ ਆਗੂ ਸਨ।

ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ

ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਨੇਤਾ ਨਹੀਂ ਸਨ – ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਨ।

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ **ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ** ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਅਤੇ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਇ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ **ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ** ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵੀ ਸੰਭਾਲੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਥਕ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਬਣ ਗਈ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ 1920 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। 1928 ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਸਾਇਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਠੀ, ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਸੁਣੀ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮੰਨਿਆ। 1935 ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਮਿਊਨਲ ਅਵਾਰਡ ਦੀ ਵੀ ਤਿੱਖੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕੌਮੀ ਇਕਤਾ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਕੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

1940 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਜਨਤਕ ਭੂਮਿਕਾ ਘਟੀ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ **ਭਾਰਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਫ਼ੌਜ** ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹਮਦਰਦੀ ਜਤਾਈ। ਇੱਥੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਫ਼ੌਜ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਹ ਸੈਨਾ ਹੈ ਜੋ ਨੇਤਾਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਉਭਰੀ ਸੀ। 1946 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਕੋਈ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਉਮਰ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਪੜਾਅ ਤੱਕ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰਲੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੋਚ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਸ਼ਟ ਅਤੇ ਨਿਡਰ ਰਹੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਫ਼ੌਜ, ਅਰਥਾਤ ਨੇਤਾਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਭਰੀ ਸੈਨਾ, ਦੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਹਮਦਰਦੀ ਜਤਾਈ ਅਤੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੱਦਾਰ ਕਹਿਣਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਅਨਿਆਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਜਨਤਕ ਆਵਾਜ਼ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਤਤਕਾਲ ਮਸਲਿਆਂ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਹਰ ਉਸ ਯਤਨ ਨੂੰ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਸਨ ਜੋ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਰੋਧ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ; ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ, ਅਹਿੰਸਕ ਜਨ-ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਤਾਕਤ ਦਿੱਤੀ।

ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਸਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਡਾ. ਰਾਜੇਂਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਨੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਦੇਸ਼-ਹਿੱਤ ਲਈ ਪੂਰਨ ਸਮਰਪਣ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਤਾਬਕ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਭਾਰਤੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਇੰਨਾ ਡੂੰਘਾ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਦੀ ਰੀਤ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਅਨੁਕਰਣਯੋਗ ਹੈ।

ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰਲਾਲ ਨੇਹਰੂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹਿੰਮਤ, ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਅਦੁੱਤੀਯ ਪ੍ਰਤੀਕ ਕਿਹਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਵਧਾਉਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਮਿਸਾਲ ਸਨ ਕਿ ਇੱਕ ਇਨਸਾਨ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲਾਂ ‘ਤੇ ਡਟ ਕੇ ਪੂਰੀ ਕੌਮ ਦਾ ਮਨੋਬਲ ਉੱਚਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਫ਼ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਦ ਤੱਕ ਕੋਈ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਨਿਆਇਕ ਦਿਸਦੀ ਰਹੇਗੀ, ਤਦ ਤੱਕ ਉਹ ਝੁਕਣਗੇ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਮਨੋਭਾਵ ਦਾ ਅਸਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ—ਚਾਹੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਹੋਵੇ, ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਡਟ ਕੇ ਖੜ੍ਹਨਾ।

ਅਭਿਨੰਦਨ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਉੱਚ ਅਹੁਦਿਆਂ ‘ਤੇ ਰਹੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਸਤੀਆਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਈ ਆਪਣਾ ਡੂੰਘਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦਰਜ ਕਰਵਾਇਆ। ਡਾ. ਐੱਸ. ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਨਿਸ਼ਠਾ-ਭਰੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਤਿਆਗ ਦਾ ਉਦਾਹਰਨ ਦੱਸਿਆ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜਰਮਨੀ ਦੇ ਰਾਜਦੂਤ ਅਰਨਸਟ ਵਿਲਹੈਲਮ ਮੇਅਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਲੱਖਣ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਤਾਕਤ ਦਿੱਤੀ। ਸੀਲੋਨ ਦੇ ਹਾਈ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸੀ. ਕੁਮਾਰਸਵਾਮੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਅਹਿੰਸਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ-ਸਤੰਭ ਕਿਹਾ। ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਰਾਜਦੂਤ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯਤਾ, ਉੱਚ ਚਰਿੱਤਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼-ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਮੰਨਿਆ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਦੂਤ ਕੇ. ਐੱਮ. ਪਣਿੱਕਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਇਕਤਾ ਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੱਸਿਆ, ਜਦਕਿ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਾਈ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਜਨਰਲ ਕੇ. ਐੱਮ. ਕਰਿਅੱਪਾ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਡੂੰਘਾ ਪਿਆਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਅਗਵਾਈ ਦਾ ਰੂਪ ਕਿਹਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਾਣ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਨੈਤਿਕ ਹਿੰਮਤ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਅਡਿੱਗ ਚਰਿੱਤਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਸੰਖੇਪ ਸਾਰ

ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਸਲ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ, ਜਨਤਕ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਾਂਝੇ ਨੈਤਿਕ ਫ਼ਰਜ਼ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਹਿੱਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਇੱਕੋ ਹੀ ਅਸੂਲ ਦੇ ਦੋ ਪਾਸੇ ਸਨ—ਸੱਚ, ਸਵੈ-ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਅਨਿਆਇ ਅੱਗੇ ਨਾ ਝੁਕਣਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅੱਜ ਵੀ ਚਰਿੱਤਰ, ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਜਨ-ਸੇਵਾ ਲਈ ਇੱਕ ਮਾਪਦੰਡ ਵਜੋਂ ਕਾਇਮ ਹੈ।

“ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਇਸ ਅਟੱਲ ਸੱਚ ਦੀ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸੱਚ, ਸਵੈ-ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਹਿੰਮਤ ‘ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਸਮੇਂ ਦੀ ਧੂੜ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਟਦੀ, ਸਗੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ‘ਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਦਰਜ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।”

ਅੰਤਿਮ ਸਿੱਟਾ

ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬੋਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਕੜ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਜਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਹੀ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਸੰਵੈਧਾਨਕ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਛੱਡਣਗੇ, ਤਾਂ ਅਫ਼ਰਾਤਫ਼ਰੀ ਜਨਮ ਲਏਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚਰਿੱਤਰ, ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਰਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਫ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਇੱਕ ਜੀਵਨੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅਸੂਲ, ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਸਮਾਨ ਦੀ ਜੀਉਂਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਰਿੱਤਰ, ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਜਨ-ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸਲ ਨੇਤ੍ਰਿਤਵ ਅਹੁਦੇ, ਦੌਲਤ ਜਾਂ ਦਿਖਾਵੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਸੱਚਾਈ, ਨਿਮਰਤਾ, ਨੈਤਿਕ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਹਿੱਤ ਪ੍ਰਤੀ ਅਟੱਲ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਨਾਲ ਉਭਰਦਾ ਹੈ। ਜਲਿਆਂਵਾਲਾ ਬਾਗ਼ ਤੋਂ ਜਾਗੀ ਸਿਆਸੀ ਚੇਤਨਾ, ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਵਿੱਚ ਅਗਵਾਈ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ, ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ, ਜੇਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਕਠਿਨ ਕਸੌਟੀਆਂ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲੰਬੀ ਨਿਭਾਈ ਭੂਮਿਕਾ—ਇਹ ਸਭ ਮਿਲ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜੇਹੇ ਮਾਪਦੰਡ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨੇਤ੍ਰਿਤਵ ਦਾ ਅਸਲ ਅਰਥ ਹੋਰ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਬਾਬਾ ਜੀ

ਅੱਜ ਵੀ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਖਾਲਸਾਈ ਮਰਯਾਦਾ, ਅਡੋਲ ਚਰਿੱਤਰ, ਨੈਤਿਕ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਅਤੇ ਜਨ-ਸੇਵਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਯਾਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ 1988 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਮਾਰਕ ਡਾਕ-ਟਿਕਟ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੜਕ **ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਮਾਰਗ** ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਸੂਚਨਾ

ਇਹ ਲੇਖ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿੱਚ, ਲੇਖਕ ਦੇ ਨਾਮ ਸਮੇਤ, ਪੂਰੇ ਅਤੇ ਅਪਰਿਵਰਤਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ, ਸਾਂਝਾ, ਦੁਬਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ, ਸੰਖੇਪਤਾ ਜਾਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ। ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਵਿਵੇਕ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਲੇਖ ਦੇ ਸੋਧੇ ਹੋਏ, ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਜਾਂ ਸਹੀ ਕੀਤੇ ਸੰਸਕਰਣ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਸੁਝਾਅ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ਾਂ: ਲੇਖਕ ਉਹ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਵਿਦਵਤਾਪੂਰਣ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਅਤੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸਰੋਤਾਂ ‘ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਣ। ਹਰ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਚੰਗੀ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਭੇਜੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੁਝਾਅ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਭਵਿੱਖੀ ਸੰਸਕਰਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਵਿਵੇਕ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹੇਗਾ।

◆ ◆ ◆